

Børn og fantasi – protest og konsum

Status over den aktuelle børnemediesituation

Publ. i *Information* 22.12.1978. Også publiceret i: *Niels Mors og Helle Bancke (red): Børnelitteraturen der voksede. Klampenborg: Mallings 1982, s. 31-37.*

Dieter Richter, Johannes Merkel: Eventyr, fantasi og social indlæring. Oversat af Ruth Mulvad. GMT 1978

I 60'erne slog fantastikken for alvor igenem i børnelitteraturen. Det flød over med efterhånden mere og mere udvandede, mere og mere lækkert pastelfarvede idyller, så det knap var til at finde en stump reelt barneliv mellem alle de påklædte dyr i billedbøgerne. Fantasi var selvfølgelig anerkendt som et specielt velegnet medium for børn. Den blev destilleret og industrialiseret, så der ikke blev mere fantasi tilbage, men nok en masse mekanik.

Fantastikproduktionen blev led i udviklingen af et omfattende kommercielt børnemarked, et middel til at organisere børn, barneliv og bevidsthed på varesamfundets præmisser. Den blev et effektivt led i udspaltningen af børn i en lukket særverden.

Den fantasi, der hævdede at være udtryk for en særlig solidaritet med børnene, blev reelt i disse former et forræderi mod dem – kompensation for samtlige livsvilkår.

Det var derfor en naturlig konsekvens, at den tidligere socialistiske børnelitteraturproduktion og kritik bl.a. rejste kravet om et realistisk virkelighedsbillede i børnelitteraturen op mod idylpædagogikkens og eventyrntanternes omklamring.

Den realistiske formidling af den samfundsmæssige virkelighed ud fra en oplysningsinteresse har imidlertid sine grænser: »indsigt alene fører alt for ofte blot til resignation«. Og man har da også i de senere år set en tendens til, at den socialistiske børnebogsproduktion stagnerer i begrebslig kritik og udvejsløshed. Dens gennemslagskraft hos børnene i forhold til fx de masseproducerede fantastier har været begrænset.

De sidste er stadig dem børnene foretrækker, dem, der vækker deres lyst. *Anders And* er uden konkurrence, det samme er *Peter Pedal*. Når det er sådan, er det ikke kun fordi de er smarte fiduser. Det er også, fordi de mere direkte besvarer børnenes faktiske behov, fordi de trods den fantastiske dyreham handler om børnenes liv, om det, der brænder på for dem – om deres afmagt og isolation, om deres undertrykkelse og oprørskhed.

Man skal ikke være blind for, at disse tekster rummer elementer af protest og utopi. Det er det, de sælger sig på. At disse tekster så røvrender børnene ved at fange dem på reelle behov og vender dem mod dem selv, er den anden side af sagen. Men det modsiger ikke, at de har fat i det afgørende felt, der handler om mobilisering og organisering af behov, ønsker, drømme og bevidsthed. Det er det, de gør – effektivt på borgerlige præmisser, der betyder kastration af fantasiens oprørske muligheder. Men dermed er der også en begrænsning i

deres tiltrækningskraft, for besvarelsen er jo netop ikke reel. Her behøver en alternativ produktion ikke lade sig begrænse. Den kunne udnytte muligheden for friere udblæsning. Med Peter Schneider: »Svaret på de borgerlige ideologiers udnyttelse af barnets fantasier og lyst kan naturligvis ikke bestå i at give afkald på myter og eventyr. De socialistiske eventyr må være sjovere, det vil netop sige i højere grad mulige at omsætte til virkelighed – det er forskellen«.

Merkel og Richters bog har sit udgangspunkt i denne problemstilling. De får fat om den så godt, at bogen er en af de vigtigste på markedet, hvad børnelitteratur angår – og såmænd også tekstproduktion i bredere forstand. Bogen har været virksom her i landet i nogle år. Med oversættelsen er der grundlag for, at dens muligheder som impuls til løsning af hårdknuderne kan få praktisk betydning både hvad angår produktion, kritik og pædagogik.

Bogens projekt er at komme bagom den borgerlige udbytning af fantasien for at få åbnet for en frigørende fantasipraksis. Bogen bliver ikke som den danske fantasidebat i sin tid hængende i en skæv modstilling mellem realisme og fantasi. Den kommer udover den ved at gå historisk og materialistisk til værks.

I første kapitel fremstilles et teoretisk grundlag ud fra Negt/Kluges kritik og videreudvikling af Freuds fantasiteori. Fantasien bestemmes som på en gang et produkt af elendige forhold og »en praktisk kritik af disse forhold, som tillige indeholder en utopisk forhåbning om en lystfyldt lykkelig overvindelse af disse forhold«. Fantasien er ikke blot et udtryk for fremmedgørelsen. Den har også en produktiv praksis-dimension som drivkraft for forandrende handling, idet: »den rummer

modsigelsen i livet mellem det, som er, og det, som burde være«. Og den forstås som en særlig bevidsthedsmæssig produktivkraft.

Bogen beskriver fantasiens historie i den borgerlige litteraturpædagogik.

I den tidlige periode forkastes fantasi som direkte farlig for (især underklasse-) børnenes tilpasning, senere får den en rolle som centralt led i samme tilpassningsproces, dens oprørske indhold beskæres, og den tæmmes – udspecialiseres og »kaserneret« til uskadelighed som en velegnet ventil for overtryk. Først da slusesystememe er udbygget, bliver den anvendelig som kompensatorisk masseunderholdning.

Med bogens ord: »Fantasien står i fare for at lade sig organisere, at forfalde til tid- og historieløse drømmerier. Hvis fantasien konstitueres ved, at der i den indgår smertefulde *erfaringer* og eksisterende behov, så må det dreje sig om i fantasien og ved hjælp af den *at holde disse erfaringer og behov i live, at aktivere dem og at forbinde dem med håb* men derimod ikke om permanent at få dem til *at forsvinde* endnu mere ved hjælp af fantasien«.

I bogens følgende kapitler anvendes denne fantasiforståelse i en konkret beskrivelse af folkeeventyrets og fantasiens funktion i deres oprindelsesmiljø. De forstås som udtryksmidler for underklassens realerfaring, modstand og utopiske drømme. De ses som en kollektiv organisering og offentliggørelse af fantasi og erfaring. De er udtryk for den samfundsmæssige situation, hvori de er produceret. De er i den forstand realistiske.

De bliver først »eventyrlige«, når de løsrives og bliver læsestof for børn i en radikalt anden situation. Det vises konkret, hvorledes denne omfunktionering

af folkeeventyr til borgerlig børnelæsning finder sted ved Brd. Grimm. Det sker ved, at eventyrenes indhold bearbejdes, ved at en hel oprørske eventyrtradition fortrænges (»krostueeventyrene fra *Till Uglspil* til *Peter Wessel*«). Og det sker ved, at de overgår fra en lokalbestemt aktiv produktionsform til en skriftlig fikseret, der også muliggør, at de kan formidles i vareform som passivt konsum. Det betyder, at den aktive virksomhed og selvorganisering af livsomstændigheder erstattes af en kontrollabel iscenesættelse af læsernes sociale situation. Mediekonsum virker ikke bare på det, der sker inde i hovedet. Det griber organiserende ind i det, der sker i situationen. Denne sammenhæng beskrives og føres over i betragtninger over, hvad der gør disse fortællinger så tiltrækkende for børn, og hvilken funktion de har over for børn behovsmæssigt og socialt. På grundlag af denne omkredsning af fantasiens funktion indkredser bogens sidste kapitel mulighederne for en »frigørende« tekstproduktion for børn i »eventyralderen«. Det gøres konkret og med direkte forslag til produktionsformer, som kunne realiseres ved at tage ved lære af folkeeventyrenes fantasiform, teknik og fremstillingsmåde – ikke for at sælge gammel vin på nye flasker, men for at finde frem til aktuelle tekstformer, der har en chance over for konsumfantasierne.

Tekster, der ud fra børns behov og livsvilkår overskrider fastlåstheden til situationen og fremstiller en konkret vej til realisering af behovene.

I bogens sidste kapitel vurderes nogle af de forsøg der har været på en sådan modproduktion. Også det gøres konkret, således at der åbnes for praksismuligheder.

Det er i det hele taget i denne konkretiserende åbning af problemfelter og

praksismuligheder bogen har sin største betydning. Dens ærinde er at rive fantasien og æstetikken ud af den borgerlige omklamring – åbne feltet og brugbare det for en modpraksis.

I de sidste år er strømmen af eventyr taget til. Under krisens tryk stiger forbruget af kompensation, og eventyrene er også gode til at holde forlagernes omkostninger og risiko nede. Men opturen betyder også at undertrykte behov rører kraftigere på sig. Der skal stærkere midler til at opsuge spændingerne. Foreløbig er den borgerlige eventyrtradition stort set enerådende. Og der kunne ligge en opgave i at aktualisere den egentlige folketradition, som bogen behandler. Den rummer undertrykkelsens erfaring, protest og utopi – ligesom børnenes egne traditioner gør det.

Fantastikproduktionen er derimod blevet mere udflydende siden 60'erne. Den har undergået en produktudvikling til et rationaliseret gnidningsfrit fluidum, der også gennemsviver den tiltagende produktion af indlæringslitteratur. Fantastikteksterne bliver belærende, mens lærebøgerne bliver fantasifulde. Fantasien får en kosmetisk funktion. Det betyder også, at kompensationsværdien er mindsket, og at modproduktion kan få større gennemslagskraft.

Disse tendenser er et par mellem flere. Der er ingen klar hovedstrøm i børnelitteraturen i disse år. Det er et symptom mellem flere på den opdragelsesmæssige og ideologiske krisetilstand, der har fulgt den økonomiske. 60'ernes dominerende socialdemokratiske velfærdsideologiske vakuum – ingen dominerende og alment accepteret helhedsideologi. Dette ideologiske lavtryk betyder, at slagsmålet om dominansen er forstærket, men også at

der er muligheder for nyudviklinger og for modstand.

Strømmen af eventyr og klassikere behøver ikke være særlig egnede til at udfylde behovene i det børnelitterære hjørne af valpladsen. De er blot foreløbig det sikreste for forlagene. Situationen er snarere åben, også for at en kritisk socialistisk børnelitteratur kan blive gennemslagskraftig, hvis den bliver lavet ordentligt. Det kunne bl.a. betyde, at den kom ud over det noget jomfrunalske forhold til fantasi, spænding, komik og galskab, at den anskueligt og konkret brød op mod de gængse struktureringer af læsernes sanser og bevidsthed. Der er ingen grund til at overlade de områder til de borgerlige tekstens organisering og tæmning. Det kræver en modproduktion, der besvarer børnenes faktiske behov og livssituation lige så stærkt og intenst, og som samtidig kan gennembryde de herskende forfalskninger med lige så konkrete modbilleder og visioner der i modsætning til de borgerlige er rettet fremad.

Dette være ikke sagt for at smide andet til side for et fantasi- og utopiræs. Det er stadig nødvendigt at fremstille de faktiske forhold, rejse kritik, skildre sammenhænge, men har det ikke et konkret afsæt i børnenes realsituation, besvarer det ikke deres behov og lukker det ikke en mulig

fremtid op, så bliver det magtesløst eller sætter sig som frygtslået udvejsløshed.

I mobiliseringen af sanselighed og behov og hverdag, i gennembrydningen af fikseringerne til fortiden og af oplevelsen af udvejsløshed fremad ligger en vigtig opgave. En nyudvikling vil givetvis komme. Den nuværende underdrejede tilstand ser kun kronisk ud på overfladen. Det drejer sig om, hvem og hvad der skal præge den. For selv om det bliver et nybrud, kan det meget vel blive reaktionært. Situationen på børnebogsfeltet er nok perifer, men den svarer i princippet til det, der sker i det centrale ideologiske plan. Røret omkring en bog som *Oprør fra midten* viser lidt om, hvad der er på spil, og hvor stærke de energier er, som er under låg.

Også for børnene spiller angst og forventning en hovedrolle, også for dem tager fremtiden sig truende og lukket ud, men fremtiden rummer ikke blot dæmoni. Den rummer også muligheden for befrielse. Det, som den herskende ideologi opretholder sig på nu, er netop afskrækkelsen for, hvor galt det vil gå, hvis vi ikke beskærer os selv, indordner os og falder til plastikpatten.

Merkel og Richters bog betegner et indhug på den fastlåste situation. Den kan bruges til at få rørt i dødvandet.